

адресованими всім, хто читає. Таким чином відбувається розширення лексичного запасу школярів із ТПМ завдяки вживанню емоційно-оцінної, абстрактної лексики. Учні під час аналізу творів висловлюють назви почуттів, переживання, описують природу, виражають ставлення людей один до одного. Отже, вже в молодших класах школярі отримують досвід спілкування з поезією, що сприяє збагаченню їх лексичних умінь та навичок. Ці навички поступово поглиблюються з року в рік.

Треба відзначити, що виховання мовної культури, поваги до рідного слова, глибокого розуміння і сприйняття текстів художньої літератури найактивніше формуються під час ознайомлення з ліричними творами. Тому закономірно, що в читанках для учнів 1-3 класів значне місце посідають ліричні вірші, що забезпечують формування вміння уявляти окремі картини природи, описувати їх за допомогою відповідної лексики, сприймати авторське ставлення до них.

Отже, тексти різних жанрів, виступаючи головним знаряддям на уроках читання, забезпечують можливість збагачувати не лише кількісний, а й якісний словниковий запас учнів із важкими мовленнєвими порушеннями. Саме використання байок, казок, оповідань, віршів на уроках читання дають змогу закріпити знання, уміння та навички з лексикології, а також роблять мовленнєве спілкування більш змістовним та ґрунтовним.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах /М.С. Вашуленко/ – К., 1991. – 264 с.
2. Програми загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з важкими порушеннями мовлення 2-4 класи. Українська мова – К.: Богдана, 2006.
3. Спирова Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи /Л.Ф.Спирова/ – М., Педагогика, 1980.– 192с .
4. Суржук Т.Б., Коваль Г.П., Іванова Л.І. Методика читання: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 280с.
5. Шевченко М.В. формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із загальним недорозвитком: Автореф. дис... канд .пед. наук: 13.00.03. – К., 1996. – 24с.

УДК 373. 2

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В ПІДЛІТКІВ І ЮНАКІВ ІЗ ЗАЙКАННЯМ

Омельченко І. М.

кандидат психологічних наук

Лисенко Л.В.

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

У статті автором визначені теоретичні передумови необхідності дослідження механізмів психологічного захисту в підлітків і юнаків із зайканням.

В статье автором обозначены теоретические предпосылки необходимости изучения механизмов психологической защиты в подростков и юношей с заиканием.

In the article an author is mark theoretical pre-conditions of necessity of study of mechanisms of psychological defense in teenagers and youths with a stammer.

Ключові слова: зайкання, захисні механізми, корекція, підлітковий вік, психіка, психологічний захист.

Ключевые слова: заикание, защитные механизмы, коррекция, подростковый возраст, психика, психологическая защита.

Key words : stammer, protective mechanisms, correction, teens, psyche, psychological defense.

Інтерес до проблем людини є домінуючим в системі гуманітарного мислення упродовж багатьох тисячоліть. Дослідники прагнуть розширити свої уявлення про сутність людської особистості та з'ясувати вплив механізмів психологічного захисту на процес її становлення (Б. Зейгарник, О. Кернберг, С. Нартова-Бочавер, О. Соколова Ю. Сотнікова, В. Столін, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Хорні та ін.). Однак, функціонування механізмів

психологічного захисту та їх вплив на процес особистісного становлення підлітків і юнаків із заїканням є недостатньою мірою обґрунтованим у галузі спеціальної психології (В. Калягін, І. Поварова, Н. Терентьєва). Психологічний захист є однією з найсуперечливіших властивостей в структурі особистості, оскільки одночасно сприяє її стабілізації, так і дезорганізації. Таким чином, набуває актуальності проблема дослідження впливу механізмів психологічного захисту на процес особистісного становлення підлітків і юнаків із заїканням, які відчують виражені ускладнення у міжособистісному спілкуванні та в процесі соціальної адаптації (Г. Волкова, В. Калягін, С. Конопляста, Т. Овчиннікова, І. Поварова, Н. Семаго, О. Слинко, Р. Юрова та ін.). У зв'язку з цим, метою нашої статті, є визначення теоретичних передумов для дослідження механізмів психологічного захисту у підлітків та юнаків із заїканням. Мета нашого дослідження була втілена у наступних завданнях, по-перше, з'ясувати сутність впливу механізмів психологічного захисту в процесі розвитку особистості; по-друге, визначити теоретичні передумови необхідності дослідження механізмів психологічного захисту в осіб підліткового та юнацького віку із заїканням.

Механізми психологічного захисту функціонують в щоденному досвіді будь-якої людини та проявляються як мотиви її поведінки, що приховані від неї самої і від оточуючих людей. На сьогодні проблеми психологічного захисту більшою мірою актуалізуються у психології особистості. Розробці даного питання присвячені публікації Ф. Бассіна, Ф. Березіна, Р. Грановської, Л. Гребеннікова, Ю. Захарова, Г. Келлерман, М. Кляйн, І. Нікольської, Р. Плутчика, А. Реана, Н. Сироти, О. Соколової, В. Століна, В. Ташликова, А. Фрейд, З. Фрейда, К. Хорні та ін. В їхніх працях психологічний захист постає найбільш суперечливою проблемою психології. Дослідники наводять наступні аргументи суперечливості та труднощів наукового аналізу окресленої проблеми: відсутність загальноприйнятого тлумачення поняття і його класифікацій, невизначеності кількості механізмів, критеріїв розподілу, диференціації на нормальні та патологічні механізми, розуміння їх ролі у формуванні невротичних симптомів та розладів особистості.

А. Адлер, В. Столін зазначають, що психологічний захист – це не вбудована від народження особистісна структура. В процесі соціалізації захисні механізми виникають, змінюються, перебудовуються під дією соціальних впливів. Як указував З. Фрейд, основна проблема людського існування полягає в тому, щоб впоратися зі страхом і тривогою, які виникають у різних ситуаціях. За З. Фрейдом принцип організації психологічного захисту можна виразити формулою: немає страху та тривоги – немає захисних механізмів. Виникнення в онтогенезі типів тривоги стимулює розвиток різновидів захисних механізмів. При цьому спочатку страх і тривога спонукають людину включати механізми захисту не усвідомлено, і тільки потім вони починають діяти свідомо та цілеспрямовано [5].

Р. Плутчик, А. Фрейд визначили, що в підлітковому віці відбувається посилення сексуальних і агресивних тенденцій, можливе виникнення психічних розладів із метою відходу від труднощів. Зміни настрою і стрес можуть провокувати виникнення психотичних епізодів у поведінці та сприяти розвиткові схильності до поганих звичок, залежностей (як хімічних, так і психологічних). Цей вік є критичним періодом для виникнення порушень характеру [6].

К. Хорні, і Е. Еріксон розглядають функції психологічного захисту, з одного боку, як позитивні, оскільки вони оберігають особу від негативних переживань, сприйняття психотравмуючої інформації, усувають тривогу та допомагають зберегти в ситуації конфлікту самоповагу. З іншого боку, вони можуть оцінюватися як негативні: їх надмірне включення не дозволяє особі усвідомлювати об'єктивну, істинну ситуацію, адекватно та творчо взаємодіяти зі світом. Якщо стан емоційного благополуччя фіксується на тривалий період, і по-суті замінює активність, то психологічний комфорт досягається ціною спотворення сприйняття реальності, або шляхом самообману [1].

На думку А. Налчаджана психологічний захист, спотворюючи реальність із метою миттєвого забезпечення емоційного благополуччя, діє без урахування довготривалої перспективи [4]. Слід також відзначити, що люди рідко використовують один механізм захисту – зазвичай вони застосовують різні захисні механізми одночасно для ефективнішого вирішення конфлікту або послаблення тривоги.

У дослідженнях Л. Гребінник, Д. Перрі, О. Романової доведено, що організація захисту та його здатність протистояти зовнішнім шкідливим діям (тобто виконувати свої функції) для кожної людини індивідуальна. Одних захист не вбирає і від того, від чого потрібно було б вберегти, а інших захищає настільки міцно, що в психіку не просочується навіть значуща для особистісного розвитку інформація. В результаті виникає необхідність розрізняти нормальний, постійно діючий в нашому повсякденному житті захист, що виконує профілактичні функції, і захист патологічний – як неадекватну форму адаптації, що виявляється в неадаптивній стратегії поведінки цих осіб [4].

Отже, якщо захисні механізми психіки у людини слабкі, страх і дискомфорт неминуче переповнюють її та сприяють виникненню специфічних невротичних симптомів на основі яких формується соціальна дезадаптація.

Важливим є дослідження механізмів психологічного захисту в підлітковий та юнацький вік, під час якого відбувається активний процес формування особистості. Адже саме цей період пов'язаний із самозаглибленням й

самопізнанням, становлення „Я”, переходом на нову соціальну позицію, самовизначенням. Вирішення цих питань істотно ускладнюється за відсутності адекватного сприйняття інформації через наявність мовленнєвої патології у підлітків і юнаків із заїканням.

Уважаємо за доцільне виділити основні психологічні передумови дослідження механізмів психологічного захисту в підлітків і юнаків із заїканням. В якості детермінант, ми виділяємо дві групи факторів: а) внутрішні, які характеризуються особливостями функціонування психічних явищ, і виникають унаслідок дефекту; б) зовнішні, що формуються під впливом соціуму. До внутрішніх ми відносимо:

— *порушення діяльності гіпоталамо-гіпофізарно-надниркового комплексу* в осіб із заїканням під впливом пережитого стресу сприяє активізації неадаптивних механізмів психологічного захисту (В. Шкловський). Даний комплекс є основною регуляторною системою, що забезпечує адаптацію організму до умов стресу [3].

— *порушення мотивації спілкування в процесі якого в осіб із заїканням переважаючим механізмом психологічного захисту стають пасивно-захисні установки*, які ще більше підсилюють відчуження суб'єкта міжособистісного сприймання, сприяють викривленню соціально-перцептивної дійсності;

— *неповноцінність комунікативної функції мовлення, провокує виникнення підвищеної фрустраційної чутливості* (Н. Карпова, Ю. Некрасова, І. Омельченко) і відповідно сприяє появі труднощів у соціально-перцептивній сфері осіб із заїканням;

— *характерна когнітивна простота*, що зумовлює спотворення у формуванні уявлень про особистість іншої людини, незбалансованість афективно-когнітивних детермінант спілкування за рахунок переважання афективної сфери. Це відбувається унаслідок активізації спотворених уявлень про себе як суб'єкта спілкування, коли спрацьовує феномен „Дзеркало” (Ю. Некрасова [2]). За таких умов особа бачить себе очима іншої людини – випадкового перехожого, співрозмовника. Виникає унаслідок факту існування заїкання, а не власних особистісних властивостей;

— *органічне ураження мозку при неврозоподібній формі заїкання знижує мисленнєві, енергетичні та адаптаційні можливості дитини*, сприяє формуванню в осіб із заїканням порушень у афективній і соціально-перцептивних сферах, поведінка при цьому характеризується амбівалентністю почуттів та емоцій. У них спостерігається постійні конфлікти з оточуючими, на кожному віковому відрізку характер дисгармонії може суттєво змінюватися і відповідно відбувається трансформація психопатологічних і мовленнєвих порушень та відбувається активізація неадаптивних механізмів психологічного захисту.

До зовнішніх передумов актуальності дослідження механізмів психологічного захисту варто віднести:

— *заїкання вносить дисгармонію у взаємини з рідними та однолітками*, які в свою чергу можуть акцентувати увагу на його наявності при цьому звинувачуючи дитину, або виявляючи гіперопіку та підвищену увагу до дефекту. В результаті навколо особи створюється психотравмуюча атмосфера, яка в свою чергу може провокувати активізацію і дію неадаптивних механізмів психологічного захисту;

— *фактор комунікативної депривації. Психологічні рефлексивні переживання власної неповноцінності*, сприяють активізації такого механізму психологічного захисту як *астенічний тип* реагування внаслідок якого в особи знижується рівень домагань, формується низька самооцінка. Така особа не проявляє інтересу до спілкування з іншою людиною, тому що за таких умов воно для неї стає психотравмуючим фактором [3].

Таким чином, вивчення механізмів психологічного захисту в осіб підліткового та юнацького віку із заїканням, становить важливий науковий інтерес у зв'язку з необхідністю попередження явищ соціальної дезадаптації в означеній категорії дітей. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні механізмів психологічного захисту в осіб підліткового та юнацького віку із заїканням і розробці методики оптимізації впливу неадаптивних захисних механізмів в умовах спеціально організованої психокорекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грановская Р. М. Защита личности / Р. М. Грановская, И. М. Никольская. – СПб., 1999. – 350 с.
2. Некрасова Ю.Б. Особенности диагностики при реабилитации людей с нарушениями речевого общения / Ю.Б. Некрасова // Вопросы психологии. – 1991. – №5. С. 123-129.
3. Омельченко І.М. Роль невербальних засобів комунікації в реабілітації особистості з дефіцитарним типом дизонтогенезу / І.М. Омельченко // Личность в едином образовательном пространстве: сборник научных статей I Международного образовательного форума (г. Запорожье, 5 – 7 мая 2010 года) / [под. научн. ред. проф. К.Л. Крутий]. Часть 3. Конференции „Образовательное пространство и индивидуальность: современная дидактика, задания диагностики, оценка качества образования”, „Личность и здоровьесберегающее пространство”. – Запорожье ООО „ЛИПС” ЛТД, 2010. – С. 253 – 256.
4. Соколова Е. Т. Феномен психологической защиты / Е. Т. Соколова // Вопросы психологии. – 2007. – №4. – С.66–79.

5. Столин В.В. Самоосознание личности / В.В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 284 с.
6. Фрейд А. Психология „Я” и защитные механизмы / А. Фрейд. – М., 1993. – 141 с.

УДК: 159.922.761 + 376.2

ФОРМУВАННЯ ПРОГНОЗУ В МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Романенко О. В.

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Навчально-науковий інститут права та психології
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена вивченню особливостей прогнозу в мовленнєвій діяльності дітей з церебральним паралічем. Визначаються специфічні особливості психічного розвитку хворих дітей, що впливають на антиципаційні здібності. Результати дослідження спонукають до пошуку шляхів психокорекції через застосування прогностичних програм.

Статья посвящена изучению особенностей прогноза в речевой деятельности детей с церебральным параличом. Определены специфические особенности психического развития детей, которые влияют на способности к антиципации. Результаты исследования побуждают к поиску путей психокоррекции через использование специальных прогностических программ.

The article is devoted to the exploring of prediction in verbal behavior of the children with cerebral palsy. The specific ways of anticipation creating are revealed. The article is also dedicated to a correctional influence which is directed on the anticipation forming.

Ключові слова: діти з церебральним паралічем, мовленнєва діяльність, антиципація, психокорекція.

Ключевые слова: дети с церебральным параличом, речевая деятельность, антиципация, психокоррекция.

Key word: children with cerebral palsy, verbal behavior, anticipation, correctional influence.

Стимулювання пізнавальної активності дітей з церебральним паралічем не втрачає актуальності в дефектологічній науці з огляду на низку органічно обумовлених порушень у структурі їх психічного розвитку, що важко піддаються корекційним впливам. Це обумовлює пошук компенсаторних механізмів, які б відігравали роль системоутворюючого фактору та передбачали опору на них при складанні психокорекційних програм.

У якості такого механізму ми розглядаємо здатність до прогнозування (антиципації), яка забезпечує готовність людини до сприйняття, швидкості й точності обробки інформації. Ця здатність значною мірою обумовлює навчувальність дитини, окреслюючи її „зону найближчого розвитку” за Л.С.Виготським, а також виступає інтегративним показником психічної активності.

Антиципація входить в структуру будь-якої пізнавальної діяльності, пов'язана з потребово-мотиваційними та смисловими характеристиками особистості та виявляється на різних рівнях психічного відображення: сенсорно-перцептивному, уявлень, мовленнєво-мислительному. Це специфічний когнітивно-регулятивний процес, який завжди базується на аналізі й синтезі минулого досвіду, постійному зіставленні з ним поточних подій, на вибіркового здобуванні інформації з пам'яті.

Аналіз різних рівнів антиципації дозволив зробити вченим головний висновок щодо системності та ієрархічного принципу механізмів антиципації в психічній діяльності; будь-яка дія супроводжується не ізольованим залученням в ній якогось з рівнів, а їх необхідним взаємозв'язком. Тому визначення рівня антиципації передбачає перш за все провідний рівень інтегративних процесів, які лежать в основі конкретної дії та націлені на виконання певного результату [2].

Мовленнєво-мислительний рівень антиципації належить до найскладніших, вищих рівнів антиципації. Його розвиток у онтогенезі передбачає подальше ускладнення інтеграції психічних процесів та появу якісно нових антиципаційних форм. На основі узагальнення та класифікації ситуацій, із залученням семантичного фактору, при використанні зовнішнього та внутрішнього мовлення, формулюються гіпотези та відповідно плануються певні дії. Крім того, в процесі соціальної взаємодії на цьому рівні антиципації найбільш повно виявляється комунікативна функція психіки, що полягає в готовності, плануванні, передбачуваності процесів спілкування [1].

Становлення здатності до прогнозування на мовленнєво-мислительному рівні найбільш інтенсивно відбувається у дошкільному віці (П.П.Блонський, Ф.А.Мошер, М.М.Поддьяков, Л.О.Регуш, Д.Ф.Хорнсбі та ін.).